

İki arkadaş sokakta yürürler. Biri durmadan,

-Bu ne?

-Bu ne?

diye sorar. Diğeri yanıtlar:

-Dükkan.

-Araba.

-Kaldırım.

-Ağaç.

-Kepenk.

-Apartman kapısı.

-Kuş.

-Tabela.

:::

:::

“Bu ne?” diye soran durur ve bu sefer de ağacın nasıl bir ağaç olduğunu sorar. Herşeyin adını bilen, gerilerinde kalmış bulunan ağacın nasıl bir ağaç olduğunu anımsamaz. Nerede bulunduğunu da çıkaramaz. Hatta, ağaç var mıydı yok muydu bunu bile anımsamaz. Anımsadığı «ağaç» dediğidir, bir sedadır. Ağacın orada bulunduğunu bilmemiş, yalnızca farketmiştir. Birşeyin bulunduğunu ya da yaşanacağını bilme, bulunma ya da yaşanma süreçlerinden önce tahayyüldedir, bulunma ya da yaşanma süreçlerinden sonraysa bellektedir; yalnızca bulunduğu ya da yaşandığı an bilmeyi temellendiren güven karşılıksız kalmaz.

Geçmişteki bellekte ve gelecekteki tahayyüldeyse «geçmiş» denilen bellek, «gelecek» denilense tahayyüldür. Tahayyülse bellekte bulunanların bir orasından bir burasından alınıp farklı biçimde birleştirilmeleri, farklı biçimlendirilmeleridir. Bellekteki, yaşanmış-bulunana dayanır; yaşanmış-bulunana uymasa bile, bozulmasıyla bile yaşanmış-bulunanın izidir.

Halbuki tahayyül yaşanacağı dayanmaz; yaşanacağı uysa bile, yaşanacaktan etkilenmemiştir, tersine yaşanacağı etkiler.

Yaşanmış bulunandan soyutlanıp, belleğe geçirilenlerden ayıklama ve birleştirmelerle oluşturulmuş bulunan tahayyül yaşanacağı uygun olabilir mi? Tahayyül etme, yaşanma ve tahayyülün yaşanana uygun olup olmadığının yargılanması zamanladır. Bu üç süreçten herbiri belli bir zamanla¹ yaşanır ve bu üçünün yaşandığı anlar farklıdır. İkinci ve üçüncü süreçlerde tahayyül (ikinci süreçte şimdinin dünkü tahayyülü, üçüncü süreçte dünün önceki günkü tahayyülü olarak) artık geçmiştedir, bellektedir. Bu son iki süreçten bellek ve bellekteki tahayyül de etkilenir ve değişir. Dolayısıyla tahayyül ve yaşanan uygunluk için doğrudan karşılaştırılmaz, belleğe geçtiğince tahayyül ve belleğe geçtiğince yaşanandır karşılaştırılanlar. Hiçbirşey belleğe olduğu gibi geçmediğine ve bellekte zamanla değişim olduğuna göre, yaşanan süre yinelenirse uygun bulunmayacak tahayyüller yaşanana uygun bulunabilir. «Yarın güneş saat 7:11’de doğacak» olarak belleğe geçirilen bir tahayyülü düşünelim. Belki gündeğümü romantik bir filmdeki günbatımı sahnesinde güneşin batışı biçiminde tahayyül edilmiştir ve tahayyülde o gün batışının yol açtığı duygular ve çağrışımlarda bulunmaktadır; bunların yanı sıra, daha birçok şey o tahayyüldedir ve bir karar alınmışsa bu tahayyülle alınmıştır. Halbuki, «yarın» denilen yaşandığında hava kasvetlidir; tahayyülle karşılaştırıldığında tam bir hayal kırıklığıdır. Ancak yarın yaşanıp geçmişleştğinde «arada bulut vb. hiç bir engel olmadığında güneş ışınlarının bir yerde ilk görülmeye başlayacağı an» olarak tanımlanan gündeğümü saat 7:11’de yaşanmıştır. Tahayyül yaşanana uygun görünüyor. Dile getirilmiş haliyle tahayyüle hiç uymadığı halde tamda hissedilenin yaşandığı ya da dile getirilmiş haliyle tahayyüle uyduğu halde tam bir hayal kırıklığının yaşandığı sıkça görülmez mi?

Fark etme yaşamsaldır, bilme değil. Yoldaki bir çıkıntıyı bilsek bile, dalgınlıkla fark etmezsek ayağımız takılır. Zeka bilmeye değil fark etmeyledir. Fark etme değil ussal olma, düşünsel bile olma zorunda değildir. Bırakın usa vurmaya, insan çoğu kere düşünmeden bile fark eder. Çok iyi bildiğimiz bir odada, nerede olduğunu bildiğimiz bir eşyayı, ışıklar kesildiğinde, yerini fark edene kadar aramak durumunda kalmaz mıyız? Bilme ve ona

karşılık gelen güven çoğu kez fark etmeyi kolaylaştırmak yerine engellemez mi?

Bir sihirbaz için anlatılır. Bir kasabaya çay bahçesinde akşam saat sekizde gösteri yapmak için gidecektir. Erkenden çay bahçesine gelenler olmaya başlar. Sekize çeyrek kala her yer dolmuştur. Beklemeye başlarlar. Saat sekiz olur sihirbaz gelmemiştir. Sekizi on geçer gelmemiştir. Sekizi yirmi geçer, buçuk olur gelmemiştir. Saat dokuza doğru çay bahçesindekilerde huzursuzluk, hoşnutsuzluk ve öfke hâd safhadadır. Saat dokuz olurken sihirbaz gelir. Herkes bağrışıp protesto eder. Sihirbaz mikrofonu eline alır, «gösteri sekizde başlayacaktı» der ve saatine bakar. Sonra sorar «sorun ne?» Herkes saatine bakar. Sonra kıyamet gibi alkış ve hurralar gelir. Saat sekizden dokuza ilerlerken, çay bahçesindekiler saatin sekizden dokuza değil de örneğin yediden sekize ilerlediğini fark edebilirler mi? Fark edilenden başka bir zamandan söz edilebilir mi? Bu çay bahçesinde bir iki saatliğine yaşanan, dünyada herhangi bir zaman bölümü için, örneğin birkaç yüzyıllığına geçerli olamaz mı, birkaç nesil farkedemedikleri zaman kaymasıyla doğup, yaşayıp ölmüş olamaz mı? Eğer öyleyse bu zaman kaymasının farkedilmemesi, yani pratik olarak yokluğu aleni değil midir?

Nedensel düşünüş ve ereksel düşünüş yargının geçmişe bağlılıktan kurtulamayışının inkarının çeşitleridir. Nedensel düşünüş ardışık iki anda bulunan iki değişimin bir ilişki olarak mekansıya yansımasıdır. İlk değişim neden, ikinci değişimse sonuçtur. Birbirine yapıştırılmış ya da bağlanmış iki kutuyu, mekanda yer tutan iki şeyi düşünelim. Bunlar yapışık, bağlı olduklarında birinin yeri değişince diğerrinin yeri de değişir: İkisi birlikte mekanda hareket ederler. Neden ve sonuç olarak dile getirilen iki değişim bu neden-sonuç düşünüşüyle birbirine bağlanmış olarak görülür: Biri zamanda yer değiştirdiğinde diğeri de yer değiştirir. Dikkat edersek bu durumda değişimler hareket ettirilmektedir; kutu gibi hacimi var gibidir ve zaman da bu değişimlerin üzerinde hareket ettirildikleri mekan gibidir: Zaman mekansı olmuştur ve gerçek dünyada bu olmamayacağına göre kurgulanmış dünyanın mekansısıdır.

Ereksel düşünüş nedensel düşünüş gibi mekansı üzerinedir. Gelecek hakkındaki bir yargı,

nedensel düşünüşte, geçmişten tümevarımla türetilen, doğada nedensiz olarak verili olduğu düşünülen, neden-sonuç ilişkisi biçimindeki kurallılıkların kaçınılmazlığı düşününe dayanır. Ereksel düşünüşte, bellek ve tahayyüllün türdeş olmayışlarının yokumsanmasıyla, karar - yargının geçmişteki olaylar üzerinelğine benzer biçimde gelecekteki olayların görülmesi olarak- gelecek hakkındaki bir yargı olarak karşımıza çıkar. Ereksel düşünüşte üç ardışık an bulunmaktadır: Karar anı, etme anı, erek anı. Karar anında erek seçilir ve bu ereğe erek anında ulaşılması için etme anında ne edileceğine karar kılınır. Etme anı dünyayla doğrudan etkileşim anıdır; tam da bundan dolayı, bu ereksel düşünüş yaklaşımında olmasa daha iyi olacak, ancak kaçınılmaz bir ayrıntıdır. Erek anında bir durum ortaya çıkmıştır; eğer bu durum ereğe uygun görülüyorsa başarıdan, görülüyorsa başarısılıktan söz edilir. Eylem usda olayın ereksel düşünüşüyle belirir.

Eylem bir olayın bir varlığa sorumluluk yakıştırılacak tarzda usa yansması olarak belirir; sorumlu varlığa kişi denir. Ne kişinin, ne de eylemin bir gerçekliği bulunur. Kişilik insana yakıştırılıyorsa insan birey olarak görülür. Kişinin insana karşılık düşünülmesi gerekmez. Ancak insan ussal düşünüşte bir varlık olarak belirlemek, dolayısıyla birey olmak zorundadır. Kişi de olsa olsa kurgusal dünyadadır. Kişiyile eylem arasındaki bağıntı kurgusal bir bağıntıdır. Karar yaşanan dünyada değil, mekansız zamanı olan kurgusal bir dünyada bulunur. Dolayısıyla kararlar karar alan ya da veren olarak eşlenebilecekler insanla daha doğrusu insanın bu kurgusal dünyadaki yansması olarak düşünülen bireyle sınırlanmaz. Karar alabilir ya da verebilir olarak kurgulanan herhangi bir varlığın bu biçimde kurgulanması kişileşmesi için yeterlidir. Bireyin insanlığı bu açıdan fuzulidir; asolan kararın kaydı olan akittekidir.

Adam birini kurşunlar. Adamın adamı suçu üzerine alır: Alıp silahı, «ben vurdum,» diye karakola teslim olur. Mahkeme yapılır ve adamın adamının suçu sabit görülür. Adam adamının ailesine bakar ve adamın adamı adamdan hapisten çıkınca rahat bir emeklilik yaşaması için yeterli para alır. Ortada bir eylem var: Cinayet. Bir de özne var: Fail. Özne kimdir? Bir yargıyla belirenden başka özne, «gerçek» fail var mıdır? Fail adamın adamıdır. «Hata yapıldı gerçek fail adamdır,» dense ve kanıtlansa ne olur? «Gerçek» fail olan adamın

durumu fail olan adamının durumundan farklı mıdır? O da bir başka adamın bir adamı değil midir? Ya da kurşunlayan adam bir kurban değil midir? Ya da değişen zaman, mekan ve koşullara karşın kurşunlayan adamla yargılanan adamı aynı saymak mı yanılığın olur, farklılığı farketmek mi? Aradan elli-yüz sene geçsin, adam ölsün, adamın adamı da. Kurşunlanma kayıtlara geçtiğince ve yaşanmış bulunan geriye dönüp değiştirilemezdir; değiştirilebilecek olan kayıtlardır. Elli-yüz yıl sonra, doğrusu failin adam mı olduğudur, adamın adamı mı? Olaydan üç-beş gün sonra da kurşunlama sadece kayıtlara geçtiğince değil midir? Ve geriye dönüp değiştirilemez değil midir? O zaman doğrusunun failin adam mı olduğunun, ya da adamın adamı mı olduğunun belirlenmesinde geçmişe mi bağlı kalınmalıdır, gelecek tasarımından mı çıkarsanmalıdır? Bu doğru herkes için değişik olamaz mı? Sonuçta ortaya çıkan belgelere geçenden farklı bir doğru aramak ne denli doğru olur?

Ereğe yönelme, isteme edileceği ifade edilebilecekler arasında ussal bir yeğleme olduğunca ussal olarak kavranır. Olayın ereksel düşünülüşü ussal olarak kavranmış istemeye dayanır. Ancak olacaklar olacağı ifade edilebileceklerin ve olan ifade edilenin ötesindedir. Yaşanan olay isteğe, yani geçmişin sözleşmiş istemesine uygun görülse bile onun ötesindedir. Biri «sinemaya gitsem,» diye sözleşen istemedikten sonra sinemaya giderse, olan «sinemaya gitsem,» isteğine uygundur. Ancak sinemaya gidiyorken olanlar «sinemaya gitsem,» ile ifade edilenin ötesindedir, düşünülüp ifade edilebilecek herşeyden fazladır. Karar anında gelecek tahayyül durumundadır; «sinemaya gitsem,» diye sözleşen tahayyül. Etme anında tahayyül artık şimdinin geçmişteki tahayyülü olarak bellektedir. Başarının sınıandığı erek anında hem sinemaya gidişin tahayyülü, hem de sinemaya gidiş bellektedir; hiç sinemaya gidiş istenmemiş olsa ve hiç sinemaya gidilmemiş olsa bile, bellekte istendiği ve edildiği varsa söz konusu olan başarıdır. Burada sözedilen dünyayı ussal olarak kavrayabileceğini sanan yavan zihnin «herşey [mekanik materyalizme göre] doğa kurallarıyla ya da [idealizme göre] bütünsel iradeyle belirlenir; dolayısıyla, insanî irade bir yanılısamadır,» diye dile gelen determinizminden türeyen istemenin olanaksızlığı değildir. Aksine, ereksel düşünüşün keyfiliği: Bir olayı ereksel düşünüş tek değildir. Kendi içinde tutarlı, birbiriyle çelişik olaya uygun görülen, değişik ereksel düşünüşler bulunur.

Birşey mekansalsa görülür, zamansalsa düşünülür. Kemik hareketsiz, biçimli, sabit olarak görülmüştür, et hareketli, biçimsiz, oynak. Etmek et kökünden gelirmiş. Ey ise ne ettir, ne de kemik; bir sedadır; «hoş bir sedadır» da denilebilir. Eylem[ek] bir sedadan türemiş gibidir. Kökenlerinden esinlenip, etmek bir hareketlilik, bir biçimsizlik, bir oynaklık süreci olarak, eylem sessel, sözsel bir varlık olarak düşünülerek eylem/etme ayırımına varılabilir. Bu durumda eylem ve etme arasındaki fark bilme ve farketme arasındaki fark gibidir. Biri (bilme/eylem) diğerinin (fark etme/etme) ussalmış gibi görülmesidir; içinde ve birlikte buldukları koşullardan arındırılıp zaman ve mekan dışına taşınmasıdır; gerçek dünyayla bağlarının koparılıp kurgusal bir dünyaya aktarılmalarıdır.² Ussal düşünüşle herşey biçimlendirilir ve mekansalmış gibi olur, mekansılaştır. Dolayısıyla, zamansalın düşünülmesi bir görme olarak görülür.³ İnsan ömrü ancak eylemle değerlendirilir; ancak eylemle yararlı görülür. Eylem düşünülür bulunan insanî zamanın mekansılaştırılmasıdır. Eylem değerlendirilmiş insanî zamandır. Zaman mekan olmadığından ve mekana benzemediğinden, bu, zamanı mekansız olan kurgusal bir dünya tasavvuruyla olur. “Bu eylemdir,” denilen gerçek dünyada değil, kendinde gerçek dünya olduğu iddiası bulunan kurgusal bir dünyadadır.

Eylem kayıttadır, etme yaşananda ve yaşananla. Kayıttakiler var olur, yaşanandakiler bulur ve bulunur. Birey, eylem ve varlık zamanla değildir, (mekansız) zamandır. İnsan, etme ve bulma mekansız değildir, zamanlıdır. Eylemle insan, daha doğrusu insanın ussal yansıması bireyleşir, yaşananda bulunmayana dönüştürülür. Halbuki, «etme-bulma dünyası» ile insanın ettiğini bulacağı bir dünya değil de sadece insanın ettiği ve bulduğu bir dünya düşünüldüğünde, epistemik, kişilere dayanan eylem ve varlık yığını olan kurgusal bir dünyada (ya da aynı anlama varan bir deyişle, bir dünya kurgusunda) değil, farkettiğimiz insanî bir etme-bulma dünyasında yaşıyoruz. Aksi platonik bir kurgudur.

Türkali Mah., Beşiktaş

Notlar

1. Zamanın yaygın kullanımı mekansılaştırılmış zaman tarzındadır ve «zaman içinde» denir; ancak burada «zamanla» uygun görülmüştür. Dolayısıyla «süreçlerden herbiri belli bir zaman içinde yaşanır,» değil, «süreçlerden herbiri belli bir zamanla yaşanır,» denmiştir.
2. Mekansal uzayda yer kaplayan olarak, zamansal değişen olarak düşünülebilir. Uzayda yer kaplamadan değişenin farkedilmesi, değişmeden uzayda yer kaplayaların bulunduğu ileri sürülmesinin kanıtlanamaz olduğu düşünülürse, mekansalın zamansal, zamansalın mekansal olduğu ortaya çıkar. Dolayısıyla, mekanın zamandan soyutlanması ve zamanın mekandan soyutlanması zaman ve mekanın ayrılmaz olduğu gerçek dünyadan farklı kurgusal bir dünyayı düşünülebilir kılar.
3. Görüleceği («düşünüleceği» demek daha mı uygun olurdu?) gibi «düşünülür» yerine «görülür» derken zaman mekanmışçalaştırılmış oluyor.